

การพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม
Development of a Small-sized School Management System
according to the Concept of Social Enterprise

ฐาปณีย์ โลพันดุง¹ ชญาพิมพ์ อุสาโห² และ พฤทธิ ศิริบริรมพิทักษ์³

Thapanee Lopundung¹ Chanyapim Usaho² and Pruet Siribanpitak³

บทคัดย่อ

การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม ใช้การวิจัยผสมวิธี (mixed-method research) ตัวอย่าง คือ โรงเรียนขนาดเล็กสังกัด สพฐ. ผู้ให้ข้อมูล คือ ผู้บริหารโรงเรียนและครู เครื่องมือ คือ แบบประเมินกรอบแนวคิด แบบสอบถามสภาพปัจจุบันและสภาพพึงประสงค์ แบบประเมินความเหมาะสมและเป็นไปได้ของระบบ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ ร้อยละ ค่าความถี่ ค่าเฉลี่ย (M) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD) และค่าดัชนีความต้องการจำเป็น (PNI^{Modified}) ผลการวิจัย พบว่า สภาพปัจจุบันและสภาพที่พึงประสงค์ของการบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลางและระดับมาก ตามลำดับ และผลที่ได้ของการพัฒนาระบบบริหารฯ คือ ระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กที่เน้นนโยบายการจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตรตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม 3 ประการ มีองค์ประกอบ คือ นโยบาย การจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตร แนวคิดกิจการเพื่อสังคม 3 ประการคือ 1) มีการนำผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์กลับไปลงทุนต่อยอดกิจการและสร้างประโยชน์แก่ชุมชน สังคมและสิ่งแวดล้อม 2) มีการผลิตสินค้า/ บริการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องเพื่อจำหน่าย และ 3) มีการสร้างและพัฒนานวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม

คำสำคัญ: ระบบบริหารโรงเรียน, กิจการเพื่อสังคม, โรงเรียนขนาดเล็ก

Article Info: Received 6 June, 2018; Received in revised form 18 March, 2019; Accepted 27 November, 2020

¹ นิสิตดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาบริหารการศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อีเมล: ceethapanee@gmail.com

Ph.D. Candidate in Education Administration Division, Department of Educational Policy Management and Leadership,
Faculty of Education, Chulalongkorn University Email: ceethapanee@gmail.com

² อาจารย์ประจำสาขาวิชาบริหารการศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อีเมล: chayapim.u@chula.ac.th

Lecturer in Education Administration Division, Department of Educational Policy Management and Leadership,
Faculty of Education, Chulalongkorn University Email: chayapim.u@chula.ac.th

³ อาจารย์ประจำสาขาวิชาบริหารการศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อีเมล: pruet.s@chula.ac.th

Lecturer in Education Administration Division, Department of Educational Policy Management and Leadership,
Faculty of Education, Chulalongkorn University Email: pruet.s@chula.ac.th

Abstract

The purpose of this research was to develop a small-sized school management system according to the concept of social enterprise. The methodology of research was a mixed method. The samples comprised small-sized schools under the Office of the Basic Education Commission. School directors and teachers were key informants. The research instruments included the conceptual framework, questionnaire, and evaluation form concerning the suitability and feasibility of the system. Statistics used in data analysis were frequency, mean, standard deviation (*SD*), and Modified Priority Needs Index (PNI_{Modified}). The research showed that the present conditions of the small-sized school management system according to the concept of social enterprise were at a moderate level, while the desirable conditions were at a high level. The results of developing the school management system found that a small-sized school management system focused on a policy of learning and extra-curricular activities management should be based on three concepts of social enterprise including 1) Utilising profits to develop the social business and create benefits for the society, community, and environment, 2) Having continual merchandise production and services that are environmental friendly, and 3) Creating and developing innovation to solving problems and develop the society.

Keywords: small-sized school, school management system, social enterprise

บทนำ

การพัฒนาประเทศแบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในช่วงที่ผ่านมาก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษา ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างโอกาสการทำงานหรือการประกอบอาชีพ นำไปสู่การสร้างรายได้ พัฒนาคุณภาพชีวิตตนเองและครอบครัว การส่งเสริมธุรกิจเพื่อสังคมหรือกิจการเพื่อสังคมในระดับชุมชนหรือวิสาหกิจชุมชน เป็นแนวทางหนึ่งในการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำของประเทศไทย เพื่อขับเคลื่อนธุรกิจให้มีการเติบโตอย่างยั่งยืน และมีความเป็นธรรมควบคู่ไปกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ก่อให้เกิดการสร้างงานและการสร้างรายได้ให้กับประชาชน รวมทั้งสามารถแก้ไขปัญหาสังคม สุขภาวะ และสิ่งแวดล้อมในชุมชนได้เป็นอย่างดี นำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิต ลดปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำของคนในสังคมได้ (สถาบันบัณฑิตบริหารธุรกิจศศินทร์, 2554)

กิจการเพื่อสังคมหรือวิสาหกิจเพื่อสังคม (social enterprise: SE) ในประเทศไทยเป็นที่รู้จักและแพร่หลายมากขึ้นโดยเฉพาะในแวดวงภาคธุรกิจเชิงสร้างสรรค์ รวมทั้งการพัฒนา

สังคมและชุมชน เนื่องจากภาครัฐมีนโยบายพัฒนาและส่งเสริมให้เกิดกิจการเพื่อสังคมภายในประเทศอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อเป็นการตอบสนองต่อยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและสังคมให้เป็นรากฐานที่มั่นคงของประเทศ มีการรวบรวม ศึกษา วิจัย เพื่อสร้างองค์ความรู้ด้านกิจการเพื่อสังคมเผยแพร่สู่สาธารณชนมากขึ้นทั้งในสถาบันอุดมศึกษาและองค์กรตัวกลางหลายแห่ง เกิดผู้ประกอบการเพื่อสังคมที่ประกอบกิจการเพื่อสังคมในประเทศไทยในหลากหลายรูปแบบ การนำเรื่องกิจการเพื่อสังคมเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรการเรียนการสอน ทำให้เด็กไทยมีโอกาสทำความรู้จักกับกิจการเพื่อสังคมตั้งแต่อายุยังน้อย เป็นการกระตุ้นความสนใจให้กับเยาวชนไทยและเป็นการสร้างพื้นฐานความคิดในการพัฒนาวิชาชีพและทักษะในการประกอบอาชีพต่อไปในอนาคต

การปฏิรูปการศึกษาไทยที่ผ่านมาประสบความสำเร็จพอสมควรในการขยายโอกาสทางการศึกษา จากการที่อัตราการเข้าเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาที่สูงขึ้น กลุ่มครัวเรือนทั้งที่รวยที่สุดและจนที่สุดสามารถเข้าถึงโอกาสทางการศึกษาได้ แต่คุณภาพทางการศึกษายังคงมีความเหลื่อมล้ำอย่างสูงระหว่างโรงเรียนและพื้นที่ที่มีฐานะทางสังคมแตกต่างกัน คุณภาพของโรงเรียนขนาดเล็กโดยเฉพาะในพื้นที่ยากจนยังเป็นปัญหาสำคัญของคุณภาพการศึกษาไทย ปัญหาที่สำคัญของโรงเรียนขนาดเล็ก คือ 1) ได้รับเงินอุดหนุนรายหัวจากรัฐน้อยทำให้ขาดแคลนทรัพยากรทางการศึกษา 2) ต้นทุนต่อหัวสูง สะท้อนความไม่มีประสิทธิภาพในการบริหารจัดการศึกษา และ 3) จำนวนครูไม่เพียงพอ ครูที่มีต้องสอนหลายวิชาและสอนข้ามชั้น ครูขาดประสบการณ์ในการสอนและมีอัตราการขอย้ายสูง ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลเสียต่อคุณภาพการศึกษาไทยเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากนักเรียนที่เรียนอยู่ในโรงเรียนขนาดเล็กมีผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาน่ากว่านักเรียนในโรงเรียนขนาดใหญ่ (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

การนำแนวคิดกิจการเพื่อสังคมโดยเฉพาะในระดับชุมชนมาผสมผสานกับการพัฒนาและยกระดับคุณภาพโรงเรียนขนาดเล็ก จะทำให้โรงเรียนขนาดเล็กเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาสังคม อาชีพและสิ่งแวดล้อมในชุมชนได้ ดังนั้น ในการพัฒนาระบบการบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม โดยบูรณาการในการปลูกฝังค่านิยม เสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจ การพัฒนาทักษะการประกอบอาชีพ และการประกอบการทางสังคมให้แก่ผู้เรียนในสถานศึกษา ผ่านการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา การจัดการเรียนการสอนและ

กิจกรรมเสริมหลักสูตร และการวัดและประเมินผล จึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำการศึกษาว่า ระบบบริหารงานโรงเรียนควรมีองค์ประกอบ กระบวนการและวิธีการอย่างไร เพื่อเสริมสร้างความรู้ ทักษะ ค่านิยม แนวคิดของการเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคมและกิจการเพื่อสังคมให้แก่ผู้เรียนในสถานศึกษาได้ และที่สำคัญการพัฒนาคนต้องส่งเสริมให้มีความใฝ่เรียนรู้ มีทักษะในการประกอบอาชีพ สามารถสร้างและพัฒนานวัตกรรมที่สามารถต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ สินค้า หรือบริการ ที่จำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ซึ่งตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน ตลอดจนมีการนำผลกำไรไปทำให้บรรลุเป้าหมาย คือ การสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชน สังคมและสิ่งแวดล้อม ควบคู่กับการมีสำนึกในศีลธรรมและจริยธรรม มีธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการ เพื่อพัฒนาโรงเรียนให้เป็นศูนย์กลางในการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษารอบแนวคิดระบบบริหารโรงเรียนและกิจการเพื่อสังคม
2. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและสภาพที่พึงประสงค์ของระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม
3. เพื่อพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม

วิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้กำหนดขอบเขตการวิจัย 3 ด้าน ได้แก่ 1) ขอบเขตด้านเนื้อหา โดยศึกษาแนวคิดระบบบริหารโรงเรียน งานบริหารวิชาการ บริบทโรงเรียนขนาดเล็ก วิเคราะห์และสังเคราะห์แนวคิดกิจการเพื่อสังคม โดยตัวแปรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ตัวแปรเกี่ยวกับระบบบริหารโรงเรียน และแนวคิดกิจการเพื่อสังคม 2) ขอบเขตด้านประชากร คือ โรงเรียนขนาดเล็กสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน จำนวน 15,231 โรงเรียน จำนวนตัวอย่าง 375 โรงเรียน โดยมีผู้ให้ข้อมูลคือ ผู้บริหารโรงเรียนละ 1 คน ครูโรงเรียนละ 1 คน และ 3) ขอบเขตด้านเวลา ระยะเวลาในการวิจัย ระหว่างปีการศึกษา 2559-2560 ขั้นตอนดำเนินการวิจัยมีดังต่อไปนี้

1. ศึกษาองค์ประกอบของระบบบริหารโรงเรียน งานบริหารวิชาการ และกิจการเพื่อสังคมโดยค้นคว้าและศึกษาหลักการและแนวคิด วิเคราะห์เอกสารแล้วนำข้อมูลมา

สังเคราะห์ และประเมินกรอบแนวคิดโดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 คน เครื่องมือที่ใช้ คือ แบบประเมินความเหมาะสมของกรอบแนวคิด พบว่า มีความเหมาะสมและเป็นไปได้ในทุกประเด็น

2. ศึกษาสภาพปัจจุบันและสภาพที่พึงประสงค์ของการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม เครื่องมือที่ใช้ คือ แบบสอบถามแบบมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาและความเที่ยงของแบบสอบถาม นำไปทดลองใช้และปรับปรุงเพื่อนำไปใช้จริง สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

3. วิเคราะห์ความต้องการจำเป็นของการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม โดยการหาค่าดัชนี Modified Priority Need Index (PNI_{Modified})

4. ร่างระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม ฉบับที่ 1 เพื่อให้ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินเป็นรายบุคคล ปรับปรุงแก้ไข และพัฒนาร่างระบบฯ ฉบับที่ 2 ประเมินความเหมาะสมโดยการประชุมกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้อง แล้วปรับปรุงแก้ไข ตรวจสอบ และพัฒนาเป็นระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคมฉบับสมบูรณ์

ผลการวิจัย

1. การศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์เอกสารแนวคิดที่เกี่ยวข้อง สร้างเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยและประเมินความเหมาะสมโดยผู้ทรงคุณวุฒิ พบว่า มี 2 แนวคิดในการวิจัย คือ ระบบบริหารโรงเรียนและกิจการเพื่อสังคม โดยมีองค์ประกอบตามแผนภาพแสดงกรอบแนวคิดการวิจัย ดังนี้

ภาพ 1

กรอบแนวคิดการพัฒนากระบวนการบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม

กรอบแนวคิดระบบบริหารโรงเรียน ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบหลัก คือ

1) ระบบบริหาร และ 2) งานบริหารโรงเรียน

1. ระบบบริหาร ประกอบด้วย องค์ประกอบหลัก ได้แก่ นโยบาย และกระบวนการและวิธีการ

นโยบาย ประกอบด้วยองค์ประกอบย่อย คือ 1) จุดมุ่งหมาย และ

2) แนวทางการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย

กระบวนการและวิธีการ ประกอบด้วย 7 ขั้นตอน คือ การสำรวจและ

วิเคราะห์สภาพปัจจุบัน การกำหนดตัวชี้วัดและค่าเป้าหมาย การวางแผน การดำเนินการตามแผน การติดตามประเมินผล การจัดทำมาตรฐานการปฏิบัติงาน และการปรับปรุงพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ตามลำดับ

2. งานบริหารโรงเรียน ประกอบด้วย 3 ด้าน ได้แก่ 1) การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา 2) การจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตร และ 3) การวัดและประเมินผล

ความเหมาะสมของกรอบแนวคิดทุกประเด็นในภาพรวมมีความเหมาะสม ลักษณะสำคัญของกรอบแนวคิด คือ มีเป้าหมายหลักเพื่อสร้างประโยชน์หรือคุณค่าแก่สังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อม มีกิจกรรมการผลิตสินค้าและ/หรือ บริการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เพื่อจำหน่ายสร้างรายได้ มีการนำผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์กลับไปลงทุนต่อยอดกิจการและนำไปสร้างประโยชน์แก่ชุมชนสังคมและสิ่งแวดล้อม มีการสร้างและพัฒนานวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม มีธรรมาภิบาลในการเป็นผู้ประกอบการและการบริหารจัดการ มีการประสานความร่วมมือสร้างเครือข่ายของภาครัฐ ภาคประชาชน ภาคเอกชน และมีการตัดสินใจร่วมกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ในภาพรวมผู้เชี่ยวชาญทุกคนให้ความเห็นว่า มีความเหมาะสมและเป็นไปได้ในทุกข้อ

2. สภาพปัจจุบันและสภาพที่พึงประสงค์ของการบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม ตามงานบริหารโรงเรียนด้านวิชาการทั้ง 3 ด้าน โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนสภาพที่พึงประสงค์มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก โดยที่ค่าเฉลี่ยของสภาพที่พึงประสงค์สูงกว่าสภาพปัจจุบันในทุกด้าน

ตาราง 1

สภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และความต้องการจำเป็น ของนโยบายการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม จำแนกตามงานบริหารโรงเรียน

นโยบายการพัฒนาระบบบริหาร โรงเรียนขนาดเล็กฯ จำแนกตามงาน บริหารโรงเรียน	สภาพปัจจุบัน		สภาพที่พึง ประสงค์		ความต้องการจำเป็น PNI Modified	ลำดับ ความสำคัญ
	M	SD	M	SD		
1. การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา	3.00	1.20	4.12	0.91	0.373	2
2. การจัดการเรียนการสอนและ กิจกรรมเสริมหลักสูตร	2.99	1.19	4.13	1.51	0.381	1

ตาราง 1 (ต่อ)

สภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และความต้องการจำเป็น ของนโยบายการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม จำแนกตามงานบริหารโรงเรียน

นโยบายการพัฒนาระบบบริหาร โรงเรียนขนาดเล็กฯ จำแนกตามงาน บริหารโรงเรียน	สภาพปัจจุบัน		สภาพที่พึง ประสงค์		ความต้องการจำเป็น	
	M	SD	M	SD	PNI _{Modified}	ลำดับ ความสำคัญ
3. การวัดและประเมินผล	3.02	1.15	4.12	0.92	0.364	3
รวมเฉลี่ย	3.00	1.18	4.12	1.11	0.373	

สภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และความต้องการจำเป็น ของนโยบายการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม (ตาราง 1) ในภาพรวมพบว่า สภาพปัจจุบันอยู่ในระดับปานกลาง ($M = 3.00$, $SD = 1.18$) สภาพที่พึงประสงค์อยู่ในระดับมาก ($M = 4.12$, $SD = 1.11$) และการจัดลำดับความสำคัญตามความต้องการจำเป็นของการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม แยกตามองค์ประกอบรายด้าน พบว่า ด้านนโยบาย จำแนกตามงานบริหารโรงเรียน ด้านที่มีดัชนีความต้องการจำเป็นสูงสุด คือ ด้านการจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตร ($PNI_{Modified} = 0.381$) รองลงมาคือ ด้านการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา ($PNI_{Modified} = 0.373$) และด้านการวัดและประเมินผล ($PNI_{Modified} = 0.364$) ตามลำดับ

ตาราง 2

สภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และความต้องการจำเป็น ของกระบวนการและวิธีการในการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม จำแนกตามงานบริหารโรงเรียน

กระบวนการและวิธีการในการบริหาร โรงเรียนขนาดเล็กฯจำแนกตามงาน บริหารโรงเรียน	สภาพปัจจุบัน		สภาพที่พึง ประสงค์		ความต้องการจำเป็น	
	M	SD	M	SD	PNI _{Modified}	ลำดับ ความสำคัญ
1. การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา	2.99	1.14	4.11	0.93	0.375	1
2. การจัดการเรียนการสอนและ กิจกรรมเสริมหลักสูตร	3.00	1.13	4.11	0.92	0.370	3

ตาราง 2 (ต่อ)

สภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และความต้องการจำเป็น ของกระบวนการและวิธีการในการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม จำแนกตามงานบริหารโรงเรียน

กระบวนการและวิธีการในการบริหารโรงเรียนขนาดเล็กฯจำแนกตามงานบริหารโรงเรียน	สภาพปัจจุบัน		สภาพที่พึงประสงค์		ความต้องการจำเป็น	
	M	SD	M	SD	PNI _{Modified}	ลำดับความสำคัญ
3. การวัดและประเมินผล	2.99	1.14	4.10	0.93	0.371	2
รวมเฉลี่ย	2.99	1.14	4.11	0.93	0.375	

สภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์และความต้องการจำเป็นของกระบวนการและวิธีการในการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม (ตาราง 2) ในภาพรวม พบว่า สภาพปัจจุบัน อยู่ในระดับปานกลาง ($M = 2.99, SD = 1.14$) สภาพที่พึงประสงค์อยู่ในระดับมาก ($M = 4.11, SD = 0.93$) และการจัดลำดับความสำคัญตามความต้องการจำเป็นในการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม โดยการวิเคราะห์ตามองค์ประกอบด้านกระบวนการและวิธีการ จำแนกตามงานบริหารโรงเรียน 3 ด้าน พบว่า ด้านที่มีดัชนีความต้องการจำเป็นสูงสุด คือ ด้านการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา ($PNI_{Modified} = 0.375$) รองลงมาคือ ด้านการวัดและประเมินผล ($PNI_{Modified} = 0.371$) และด้านการจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตร ($PNI_{Modified} = 0.370$) ตามลำดับ

สรุปได้ว่า ความต้องการจำเป็นของการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม โดยการหาค่าดัชนีความต้องการจำเป็น ($PNI_{Modified}$) จากการวิเคราะห์ด้านนโยบายจำแนกตามงานบริหารโรงเรียนโดยภาพรวม พบว่า ด้านการจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตรมีดัชนีความต้องการจำเป็นสูงสุด ($PNI_{Modified} = 0.381$) แสดงให้เห็นว่า ควรมีการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนด้านนโยบายการจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตร ตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคมก่อนเป็นอันดับแรก

ตาราง 3

สภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และการจัดลำดับความสำคัญตามความต้องการจำเป็นของการบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม โดยภาพรวม จำแนกตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม

แนวคิดกิจการเพื่อสังคม	สภาพปัจจุบัน		สภาพที่พึงประสงค์		ความต้องการจำเป็น	
	M	SD	M	SD	PNI _{Modified}	ลำดับความสำคัญ
1. มีเป้าหมายหลักเพื่อสร้างประโยชน์หรือคุณค่าแก่สังคม ชุมชนและสิ่งแวดล้อม	2.99	1.14	4.10	0.93	0.371	6
2. มีกิจกรรมการผลิตสินค้าและ/หรือบริการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เพื่อจำหน่ายสร้างรายได้	2.72	1.07	3.91	0.91	0.421	2
3. มีการนำผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์กลับไปลงทุนต่อยอดกิจการและนำไปสร้างประโยชน์แก่ชุมชนสังคมและสิ่งแวดล้อม	2.63	1.07	3.87	0.93	0.453	1
4. มีการสร้างและพัฒนานวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม	2.76	1.06	3.93	0.89	0.407	3
5. มีธรรมาภิบาลในการเป็นผู้ประกอบการและการบริหารจัดการ	3.02	1.10	3.99	0.89	0.310	4
6. มีการประสานความร่วมมือสร้างเครือข่ายของภาครัฐ ภาคประชาชน ภาคเอกชน และมีการตัดสินใจร่วมกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	3.08	1.16	4.03	0.89	0.298	5
รวมเฉลี่ย	2.89	1.08	3.96	0.89	0.364	

สภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์และการจัดลำดับความสำคัญตามความต้องการจำเป็นของการบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม (ตาราง 3) โดยภาพรวมพบว่า สภาพปัจจุบัน อยู่ในระดับปานกลาง ($M = 2.89$, $SD = 1.08$) สภาพที่พึงประสงค์อยู่ในระดับมาก ($M = 3.96$, $SD = 0.89$) และการจัดลำดับความสำคัญตามความต้องการจำเป็น

ของการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม โดยภาพรวมจำแนกตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม มีค่า $PNI_{Modified}$ เฉลี่ยเท่ากับ 0.364 ประเด็นลักษณะของกิจการเพื่อสังคมที่มีดัชนีความต้องการจำเป็นสูงที่สุดและถือเป็นจุดอ่อนคือ มีการนำผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์กลับไปลงทุนต่อยอดกิจการและนำไปสร้างประโยชน์แก่ชุมชนสังคมและสิ่งแวดล้อม ($PNI_{Modified} = 0.453$) รองลงมาคือ มีกิจกรรมการผลิตสินค้าและ/หรือ บริการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เพื่อจำหน่ายสร้างรายได้ ($PNI_{Modified} = 0.421$) มีการสร้างและพัฒนานวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม ($PNI_{Modified} = 0.407$) ตามลำดับ และมีประเด็นที่จัดลำดับความสำคัญที่ต่ำกว่าค่าดัชนี $PNI_{Modified}$ เฉลี่ยและเป็นจุดแข็ง 3 ประเด็น คือ 1) มีธรรมาภิบาลในการเป็นผู้ประกอบการและการบริหารจัดการ ($PNI_{Modified} = 0.310$) 2) มีการประสานความร่วมมือสร้างเครือข่ายของภาครัฐ ภาคประชาชน ภาคเอกชน และมีการตัดสินใจร่วมกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ($PNI_{Modified} = 0.298$) และ 3) มีเป้าหมายหลักเพื่อสร้างประโยชน์หรือคุณค่าแก่สังคม ชุมชนและสิ่งแวดล้อม ($PNI_{Modified} = 0.292$) ตามลำดับ

นอกจากนี้ ค่าดัชนีความต้องการจำเป็น ($PNI_{Modified}$) ของประเด็นลักษณะของกิจการเพื่อสังคมที่มีดัชนีความต้องการจำเป็นสูงที่สุดและถือเป็นจุดที่ควรพัฒนา คือ มีการนำผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์กลับไปลงทุนต่อยอดกิจการและนำไปสร้างประโยชน์แก่ชุมชนสังคมและสิ่งแวดล้อม ($PNI_{Modified} = 0.407$) ตามลำดับ ซึ่งควรนำมาเป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคมต่อไป

3. การพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม ควรสร้างระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กที่เน้นนโยบายการจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตรตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม ซึ่งประกอบด้วย นโยบาย และการจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตร และแนวคิดกิจการเพื่อสังคม 3 ประการ คือ 1) การนำผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์กลับไปลงทุนต่อยอดกิจการและนำไปสร้างประโยชน์แก่ชุมชนสังคมและสิ่งแวดล้อม 2) กิจกรรมการผลิตสินค้าและ/หรือ บริการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เพื่อจำหน่ายสร้างรายได้ และ 3) การสร้างและพัฒนานวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม

อภิปรายผล

ผู้วิจัยมีประเด็นอภิปรายผล ดังนี้

ผลการวิจัยกรอบแนวคิดระบบบริหารโรงเรียนตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม ประกอบด้วย ระบบบริหาร มี 2 องค์ประกอบ คือ นโยบาย และกระบวนการและวิธีการ ส่วนงานบริหารโรงเรียน มี 3 องค์ประกอบของการบริหารงานวิชาการ คือ การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา การจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตร และการวัดประเมินผล ส่วนลักษณะสำคัญของกิจการเพื่อสังคม ประกอบด้วย 1) มีเป้าหมายหลักเพื่อสร้างประโยชน์หรือคุณค่าแก่สังคม ชุมชนและสิ่งแวดล้อม 2) มีกิจกรรมการผลิตสินค้าและ/หรือ บริการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องเพื่อจำหน่ายสร้างรายได้ 3) มีการนำผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์กลับไปลงทุนต่อยอดกิจการ และนำไปสร้างประโยชน์แก่ชุมชน สังคมและสิ่งแวดล้อม 4) มีการสร้างและพัฒนานวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม 5) มีธรรมาภิบาลในการเป็นผู้ประกอบการ และการบริหารจัดการ 6) มีการประสานความร่วมมือ สร้างเครือข่ายของภาครัฐ ภาคประชาชน ภาคเอกชน และมีการตัดสินใจร่วมกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย สอดคล้องกับแนวคิดของ Dees (1998) ที่ศึกษาการดำเนินกิจการเพื่อสังคมโดยผู้ประกอบการเพื่อสังคมหรือผู้ประกอบการทางสังคม พบว่า ผู้ประกอบการทางสังคมมีบทบาทเป็นผู้ปฏิบัติหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลงในภาคสังคมเพื่อดำเนินการ คือ การประยุกต์ภารกิจสู่การริเริ่มสร้างสรรค์และรักษาคุณค่าทางสังคม สร้างการรับรู้และมุ่งมั่นใฝ่หาโอกาสใหม่ ๆ ที่จะให้บริการภารกิจทางสังคม สร้างการมีส่วนร่วม การปรับตัวและการเรียนรู้ในกระบวนการสร้างนวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง ดำเนินภารกิจอย่างกล้าหาญโดยไม่ถูกจำกัดด้วยทรัพยากรที่มีอยู่ และแสดงความรับผิดชอบอย่างโปร่งใสในการทำหน้าที่และรับผิดชอบต่อผลงานที่สร้างขึ้น

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า สภาพปัจจุบันของการพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนสภาพที่พึงประสงค์อยู่ในระดับมาก ซึ่งมีค่าเฉลี่ยสภาพที่พึงประสงค์สูงกว่าสภาพปัจจุบันในทุกด้าน จากผลการวิจัยดังกล่าวจะเห็นได้ว่า เป็นไปในทิศทางเดียวกับ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2558) ในการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาและวิธีการจัดการเรียนการสอน รวมทั้งกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้มีความตระหนักและมีประสบการณ์จริงในระหว่างการศึกษา เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงและถ่ายโยงความรู้ไปสู่การปฏิบัติงานที่มีคุณภาพ

และการประกอบอาชีพที่เหมาะสมได้ในอนาคต ตามหลักการของการจัดการศึกษาเพื่อ
การประกอบอาชีพ

ผลการวิจัยสภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และการจัดลำดับความสำคัญตาม
ความต้องการจำเป็นของการบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม โดยภาพรวม
พบว่า สภาพปัจจุบันอยู่ในระดับปานกลาง สภาพที่พึงประสงค์อยู่ในระดับมาก ซึ่งมีองค์ประกอบ
คือ มีเป้าหมายหลักเพื่อสร้างประโยชน์หรือคุณค่าแก่สังคม ชุมชนและสิ่งแวดล้อม มีกิจกรรม
การผลิตสินค้าและ/หรือ บริการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เพื่อจำหน่ายสร้าง
รายได้ มีการนำผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์กลับไปลงทุนต่อยอดกิจการ และนำไปสร้าง
ประโยชน์แก่ชุมชน สังคมและสิ่งแวดล้อมมีการสร้างและพัฒนานวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาและ
พัฒนาสังคม มีธรรมาภิบาลในการเป็นผู้ประกอบการและการบริหารจัดการ และมีการประสาน
ความร่วมมือ สร้างเครือข่ายของภาครัฐ ภาคประชาชน ภาคเอกชน และมีการตัดสินใจร่วมกัน
ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Ridley-Duff and Bull (2011) ที่อธิบาย
ถึงลักษณะสำคัญของกิจการเพื่อสังคม คือ กิจกรรมเชิงธุรกิจที่มีการดำเนินการโดยมี
วัตถุประสงค์เพื่อสังคมเป็นตัวกำกับ ไม่ใช่วัตถุประสงค์ด้านการเงิน ผลกำไรนำกลับไปลงทุน
ใหม่มากกว่าการกระจายให้ผู้ถือหุ้น มุ่งมั่นในการแก้ไขปัญหาสังคม ขับเคลื่อนโดยค่านิยม และ
คุณธรรมจริยธรรม บริหารจัดการทางการเงินแบบผสมผสานตามหลักประชาธิปไตย
มีการประสานความร่วมมือของเครือข่ายมากกว่าการแข่งขัน มุ่งมั่นในการสร้างความมั่นคงทาง
สังคมไม่ใช่ส่วนตัวและหยิ่งลึกลงในชุมชนของผู้ด้อยโอกาส

ส่วนของผลการวิจัยการพัฒนากระบวนการบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อ
สังคม แสดงให้เห็นว่า ระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กที่เน้นนโยบายการจัดการเรียนการสอน
และกิจกรรมเสริมหลักสูตรตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม มีองค์ประกอบของระบบ ได้แก่
นโยบาย การจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตร และแนวคิดกิจการเพื่อสังคม
3 ประการ คือ 1) การนำผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์กลับไปลงทุนต่อยอดกิจการและ
นำไปสร้างประโยชน์แก่ชุมชนสังคมและสิ่งแวดล้อม 2) กิจกรรมการผลิตสินค้าและ/หรือ บริการ
ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องเพื่อจำหน่ายสร้างรายได้ และ 3) การสร้างและพัฒนาน
วัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม จะเห็นได้ว่า ผลการศึกษาสอดคล้องกับงานวิจัยของ
เอกชัย นิตยาเกษตรวัฒน์ (2554) ที่ได้ศึกษาการพัฒนากิจการเพื่อสังคมฯ จากกรณีศึกษา

ต่างประเทศ และการประยุกต์ใช้ในประเทศไทย โดยสรุปลักษณะของกิจการเพื่อสังคม เพื่อใช้เป็นตัวชี้วัดความเป็นกิจการเพื่อสังคมหรือความเข้มข้นของการเป็นกิจการเพื่อสังคม คือ เป็นธุรกิจที่มีการผลิตและให้บริการที่สามารถสร้างรายได้ โดยมีนวัตกรรมหรือความรู้เป็นตัวขับเคลื่อน ธุรกิจ ผลกำไรที่ได้จะถูกจัดสรรหรือถูกนำไปใช้เพื่อประโยชน์ของชุมชน ทำให้เกิดการพัฒนาชุมชน/คน มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และมีวัตถุประสงค์เพื่อสังคมหรือช่วยเหลือคนกลุ่มหนึ่งให้มีสภาพที่ดีขึ้น รวมถึงทำให้สิ่งแวดล้อมดีขึ้นหรือไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

บริบทของโรงเรียนขนาดเล็กที่ยังคงมีข้อจำกัดด้านบุคลากร ทรัพยากร และคุณภาพผู้เรียน การนำระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กที่เน้นนโยบายการจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตรตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม มาประยุกต์หรือบูรณาการในการบริหารจัดการศึกษา โดยมีกิจกรรมของครูและนักเรียนในการผลิตสินค้าและ/หรือ บริการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เพื่อจำหน่ายสร้างรายได้ มีการนำผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์กลับไปลงทุนต่อยอดกิจการและนำไปสร้างประโยชน์แก่ชุมชนสังคมและสิ่งแวดล้อม และมีการสร้างและพัฒนานวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม โดยการสนับสนุนของภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาสังคมจะช่วยเพิ่มขีดความสามารถและลดปัญหาอุปสรรคของโรงเรียนขนาดเล็กได้

ข้อเสนอแนะ

การวิจัย เรื่อง การพัฒนาระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม มีข้อเสนอแนะจากการวิจัย 2 สาระสำคัญ คือ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้และข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้

1. ผู้บริหาร ครู นักวิชาการหรือนักวิจัย สามารถใช้กรอบวิจัยและระบบการพัฒนาโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม ไปใช้ในการกำหนดนโยบาย การวางแผนเพื่อพัฒนางานด้านวิชาการที่มุ่งเน้นให้เป็นโรงเรียนมีแนวคิดด้านกิจการเพื่อสังคม เนื่องจากงานวิจัยนี้มีข้อค้นพบของกรอบการเสริมสร้างกิจการเพื่อสังคม ที่สามารถนำไปพัฒนาใน หลักสูตร สถานศึกษา การจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตร และการวัดและประเมินผล

2. ผู้บริหาร ครู นักวิชาการหรือนักวิจัย สามารถนำระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กที่

เน้นนโยบายการจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตรตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม 3 ประการ ไปใช้ในการกำหนดนโยบาย กระบวนการและวิธีการในการบูรณาการกับการพัฒนาชุมชน สังคม การศึกษาและสิ่งแวดล้อม ให้กับหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากผลการวิจัยในครั้งนี้ พบว่า แนวคิดกิจการสังคมประกอบด้วยหลักการที่เป็นประเด็นที่สำคัญ 3 ประเด็น คือ 1) มีการนำผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์กลับไปลงทุนต่อยอดกิจการและนำไปสร้างประโยชน์แก่ชุมชนสังคมและสิ่งแวดล้อม 2) มีกิจกรรมการผลิตสินค้าและ/หรือบริการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง 3) เพื่อจำหน่ายสร้างรายได้ มีการสร้างและพัฒนานวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาการนำระบบบริหารโรงเรียนขนาดเล็กที่เน้นนโยบาย การจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตรตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคม 3 ประการ ในการทำวิจัยการนำผลไปทดลองใช้เพื่อเป็นแนวทางการดำเนินงานในภารกิจงานบริหารโรงเรียนขนาดเล็กและโรงเรียนขนาดอื่น ๆ เนื่องจากการวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาระบบการพัฒนาโรงเรียนขนาดเล็กตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคมที่ยังไม่ได้้นำระบบไปทดลองใช้กับโรงเรียน

2. ควรศึกษาการพัฒนาโรงเรียนตามแนวคิดกิจการเพื่อสังคมของโรงเรียนให้ครบตามองค์ประกอบย่อยภายในโรงเรียน ได้แก่ ระบบย่อยเกี่ยวกับงาน ระบบย่อยด้านโครงสร้าง ระบบย่อยด้านทรัพยากรและเทคโนโลยี และระบบย่อยด้านบุคคล

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

สถาบันบัณฑิตบริหารธุรกิจศศินทร์. (2554). *โครงการศึกษาวิจัยประเด็นนโยบายเชิงลึกด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตคนและสังคมไทย ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงในโลกยุคใหม่หลังวิกฤตเศรษฐกิจ*. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. (2556). *การจัดทำยุทธศาสตร์การปฏิรูปการศึกษาขึ้นพื้นฐานให้เกิดความรับผิดชอบ*. มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2558). รายงานการดำเนินงานโครงการ
นักรุกกิจน้อยมีคุณธรรม นำสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ ระยะที่ 1 (2553-2556) เส้นทาง
การพัฒนาสู่ความสำเร็จ. ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

เอกชัย นิตยาเกษตรวิวัฒน์. (2554). โครงการวิจัยเรื่องการพัฒนากิจการเพื่อสังคม : กรณีศึกษา
ที่ประสบความสำเร็จในต่างประเทศและการประยุกต์ใช้ในประเทศไทย. *NIDA
Business Journal*, 6(8), 1-29.

ภาษาอังกฤษ

Dees, J. G. (1998). Social enterprise: Private initiatives for the common good.
Harvard Business Review, 76, 54-58.

Ridley-Duff, R., & Bull, M. (2011). *Understanding social enterprise: Theory &
practice*. SAGE.